

2.5. Přejmenování krajiny

Pojmenování vyčleňuje z krajiny její určitou část a propůjčuje jí různé vlastnosti, kvality a funkce. Naplňuje ji konkrétním významem a jako takovou vřazuje do slovníku-myšlení lidí, kteří ji obývají nebo s ní jinak přicházejí do styku. Spoluutváří síť vazeb a vztahů, umožňující člověku se v tom kterém území orientovat a identifikovat se s ním. V tomto smyslu pak nahrazení stávajícího názvu místa jiným představuje poměrně závažný počín, ovlivňující jeho symbolickou i společenskou hodnotu. K přejmenování v drtivé většině případů dochází v důsledku výrazných krajinných a stavebních úprav, zavádění nového způsobu správy země nebo v souvislosti se změnou vládnoucí mocí. Nejedná se tedy o proces neobvyklý, ale v zásadě běžný, s rozdílnou intenzitou provádějící jednotlivé oblasti od počátku jejich osídlování po současnost.

V prvních letech 20. století změny místních názvů (sídel a jejich částí), a názvů pomístních (polí, luk, pastvin, vodních toků, horstev atd.) v českých zemích, resp. v království českém, markrabství moravském a vévodství slezském v rakousko-uherském soustátí, odrážely především sílící tlak industrializace: nová pojmenování získávala území právě zakládaných průmyslových provozů, továren, vodních děl, silniční i železniční dopravní sítě, městských čtvrtí, scelovaných polí. Svou úlohu zde sehrálo také působení Místopisné komise, založené roku 1913 při České akademii pro vědy, slovesnost a umění. Kritickým studiem dostupných pramenů k jednotlivým lokalitám a vytvářením soupisů pro potřeby statistiky či topografie podstatně přispěla k navracení historicky doložených a jazykově správných českých jmen do oficiálního, c. k. krajinného názvosloví.

Krátce po vzniku samostatného Československa, v západní polovině sestávajícího ze země České, Moravské a Slezské, byl přijat zákon č. 266 o názvech měst, obcí, osad a ulic, jakož i označování obcí místními tabulkami a číslování domů, který význam českých místních a pomístních jmen výrazně

posílil. Jeho uvedení do praxe mimo jiné umožnilo všechny historicky překonané názvy nahradit¹⁸ a zajistilo přednostní používání českých pojmenování sídel a jejich částí před ostatními – dosavadní (německá) byla uznána za úřední všude tam, kde cizojazyčná menšina tvořila alespoň 20 procent z celkového počtu obyvatel. Nový oficiální název města Freiwaldau/Frývaldov zněl Frývaldov/Freiwaldau, městečka Wekelsdorf/Teplice Teplice nad Metují/ Wekelsdorf, vsi Weissbach ve Frýdlantském výběžku Bílý Potok/Weissbach. Obdobným způsobem se proměnila jména pomístní: z pohoří Riesengebirge/Krkonoš se staly Krkonoše/Riesengebirge, z řeky Mummel Mumlava/Mummel. Ulice, náměstí či budovy významných institucí, nesoucí jména členů císařské rodiny nebo čelných představitelů rakouské, resp. německé kultury, byly nově pojmenovány podle velkých postav české historie, vlasteneckých spolků, příslušníků československých legií působících v 1. světové válce a osobností formujících se republiky.

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava dne 15. března roku 1939 se úřední řečí nejen tehdejší společnosti, ale i krajiny – stejně jako v oblastech postoupených Německé říši na základě Mnichovské dohody o necelých 6 měsících dříve – stal německý jazyk. Protektorátní vláda vrátila vyhláškou č. 144/1941 výsadní postavení německým názvům: Frývaldov/Freiwaldau se stal Freiwaldau/Frývaldov (od 1942 Freiwaldau-Gräfenberg/Frývaldov), Teplice nad Metují/Wekelsdorf Wekelsdorf/Teplice nad Metují, Bílý Potok/Weissbach Weissbach/Bílý Potok. V poněmčené či výhradně německé podobě se v zeměpisných mapách objevovala i pomístní jména: Líšeňský potok jako Lischer Bach, České středohoří jako Mittel-Gebirge. Obdobnou „germanizaci“ prošly i intravilány měst a vesnic: J. A. Komenského, A. Jiráka a T. G. Masaryka

18) Sedmý paragraf II. oddílu otevírá odstavce: „*Dosavadní pojmenování ulic a veřejných míst, jež nelze uvést v soulad s historií a vnějšími vztahy národa československého, zejména taková, jež připomínají osoby, které projevíly nepřátelské smýšlení proti československému národu nebo národům sdruženým, nebo připomínající události rázu protistátního, nejsou dovolena.*“ (Sbírka zákonů... 1920, s. 595)

vystřídali na náměstích, mostech a návších W. A. Mozart, O. von Bismarck, A. Hitler.

Osvobození Československa spojeneckými vojsky v květnu 1945 stálo na počátku i důsledné „jazykové denacifikace“ země. Osadám a obcím byly navraceny názvy úředně užívané před 30. zářím 1938, přičemž stovky německých pojmenování byly v letech 1946-1949 s konečnou platností „odsunuty“ a nahrazeny českými. Město Freiwaldau-Gräfenberg/Frývaldov bylo zaneseno do map jako Jeseník, městečko Wekelsdorf/Teplice nad Metují jako Teplice nad Metují, ves Weissbach/Bílý Potok jako Bílý Potok, pohoří Böhmerwald jako Šumava. Plány větších i menších sídel se znovu začaly podobat meziválečným, avšak velmi záhy – do jisté míry také v souvislosti s vítězstvím KSČ ve volbách roku 1946 – docházelo i k jejich přetištování: Místa osobností prvorepublikového politického a kulturního života začali zhusta zaujímat hrdinové Rudé armády-osvoboditelky a Sovětského svazu.

S nástupem komunistické strany k moci po Vítězném únoru roku 1948 docházelo k přejmenovávání míst a oblastí v České a Moravskoslezské zemi – od roku 1960 v České socialistické republice, federativní části Československé socialistické republiky – mnohem častěji a v daleko větším rozsahu.

V letech 1952 až 1957 pokračovala poválečná jazyková očista krajiny revizí hlavních pomístních jmen. Názvy pozemkových tratí, údolí či kopců, uváděné pro svůj obecný nebo strategický význam v zeměpisných mapách, nadále neměly v krajině zpřítomňovat působení „nepřátelského“ národa, ale otevřít ji novým osídlencům; napomoci jim osvojit si neznámé prostředí, sžít se s ním, založit v něm nový domov. Například v okrese Liberec byl Friedrichshainer Forst počestěn na Bedřichovecký les, Dörflwiese na Obecní louky, Schwan Teich na Labutí rybník, Drachenberg na Dračí vrch, Hauptmanns Kapelle na Boží muka...¹⁹ Celkem se tato změna, uskutečněná především

19) *Hlavní pomístní názvy kraje Libereckého* (1957), s. 9-17.

v pohraničních oblastech, týkala 23 030 pomístních názvů²⁰ a podstatným způsobem přispěla k zániku bilingvního, česko-německého vnímání krajiny, spoluutvářejícího identitu Čech/Böhmen, Moravy/Mähren a Slezska/Schlesien po více než sedm staletí.

Ještě výrazněji však „slovník“ českých zemí zjednodušila kolektivizace zemědělství. Zakládání a hospodaření JZD a ČSSS, spojené s rozsáhlými úpravami krajiny, z něj od počátku 50. let do první třetiny let 60. vymazalo více než 85 % všech pomístních jmen.²¹

Plošné scelování polí, rozorávání mezí, úvozů, cest, meliorace půdy, kanalizace říček a potoků do umělých koryt atd. vyvolaly potřebu nahradit několik set tisíc názvů²² nepoměrně menším počtem jiných, které na takto uchovávanou paměť jednotlivých míst zřídka kdy navázaly. Část nově vzniklých pozemků byla i nadále označována jedním z původních názvů, a to především v případech, kdy se jednalo o pojmenování všeobecně srozumitelné a používané. V mnohem větší míře se však uplatnila jména nová, odvozená od bývalých vlastníků, zakládaných staveb v blízkém okolí, nebo charakteristické podoby terénu. Výjimku nepředstavovalo ani pouhé očíslování jednotlivých územních celků.²³

Souběžně s těmito procesy docházelo k přejmenovávání jednotlivých lokalit v důsledku pokračujícího zprůmyslňování krajiny, charakterizovaného zejména dalším rozrůstáním městských sídel, budováním dopravní a energetické infrastruktury, rozšiřováním povrchové těžby uhlí a zakládáním nejrozličnějších průmyslových provozů. Svou úlohu zde sehrála také snaha zbavit

20) Šmilauer 1957, s. 264. Jak je z těchto příkladů patrné, revize německých pomístních názvů coby logického důsledku přerušení kontinuity osídlení proběhla jak po lingvistické, tak sémantické stránce – hlavně díky samotnému Vladimíru Šmilauerovi – velice citlivě.

21) Olivová-Nezbedová 1998, s. 177.

22) Odhad vychází z textu Vladimíra Šmilauera (Šmilauer 1957), ve kterém se uvádí, že celkový počet pomístních jmen je přibližně 900 000.

23) Viz Olivová-Nezbedová 1968, s. 612.

krajinu náboženské, křesťanské paměti. Z místních názvů mizelo přídavné jméno svatá: například od roku 1960 se obec Údol svatého Kryštofa na Liberecku oficiálně jmenovala Kryštofovo údolí, ves Chlum sv. Máří v okrese Sokolov Chlum nad Ohří, obec Svatý Kopeček Kopeček u Olomouce. Obdobně byla upravována i jména pomístní. Nutno však dodat, že v celkovém pohledu zesvětšování neprobíhalo systematicky ani důsledně – řada neméně „zastaralých“ pojmenování (například obce Boží Dar, Svatá Kateřina, Svatý Jan pod Skalou či místa jako U obrázku nebo U křížku) zůstala nezměněna.

Nikoli nevýznamný motiv představovaly zásahy ryze administrativního rázu, směřující mimo jiné ke snadnější mocenské kontrole země: slučování malých obcí do větších územně správních celků, v pozdějším období tvořících sítě tzv. střediskových obcí. Nové názvy ulic, náměstí a navesí sloužily – stejně jako v minulých obdobích – ke zviditelnění politické ideologie a rétoriky vládnoucího režimu. Ze starší historie se mimořádně oblíbě těšilo husitství a období národního obrození, v nichž oficiální místa spatřovala především přímé předchůdce nositelů lidově-revolučních myšlenek a postojů, zpochybňujících společenské uspořádání západního světa.²⁴ Současnost i nedávnou minulost zastupovaly osobnosti a události spojené s mezinárodním dělnickým hnutím, komunistickým odbojem za 2. světové války, Komunistickou stranou Československa, Sovětského svazu a obdobnými stranami působícími v ostatních spřátelených zemích, s vědeckotechnickým pokrokem východního bloku, s obrannými a bezpečnostními složkami státu.

Po nástupu komunistické strany k moci docházelo v českých zemích ke změnám v místních a pomístních názvech víceméně ze stejných pohnutek a s využitím obdobných postupů jako v dobách minulých. I zde se k přejmenovávání

24) Tuto souvislost lapidárním způsobem vystihuje například věta z hesla „obrození“, uvedeného ve druhém dílu Malé československé encyklopedie z roku 1986: „*Obrozenecká tradice se spolu s husitstvím stala součástí historického vědomí socialistického člověka naší epochy.*“ (*Malá československá encyklopedie, M-Pol, 1986 s. 426*)

krajiny přistupovalo především kvůli potřebě podchytit a jazykově fixovat změny v jejím reliéfu a politickém směřování. Podstatný rozdíl tkvěl v míře otevřenosti tohoto procesu. Zatímco dříve – s výjimkou období Protektorátu Čechy a Morava – bylo možné vést o změnách názvů veřejnou diskusi, v letech 1948-1989 se o nových jménech (především ulic), rozhodovalo většinou „shora“: direktivně a dogmaticky.

PRAG, Riegerkai.

Pozdrav z Král. Vinohradů!

Fagnerovo náměstí. — 130.

< OBR. 12. Nábřeží mezi dnešním Jiráskovým náměstím a Národní třídou, a náměstí mezi dnešní Legerovou a Wilsonovou ulicí v Praze (okr. Praha) v prvních letech 20. století, resp. na přelomu 19. a 20. století. Přejmenování toho kterého místa úzce souvisí s jeho prostorovou i symbolickou hodnotou. Není proto divu, že nábřeží v historickém centru hlavního města změnilo své jméno v průběhu 20. století celkem sedmkrát (1903-1912 Františkovo, 1912-1940 Riegrovo, 1940-1942 Vltavské, 1942-1945 Reinhard Heydrich Ufer, 1945-1946 Riegrovo, 1946-1990 Gottwaldovo, 1990-dosud Masarykovo), zatímco náměstí na Novém Městě, sevřené rušnými ulicemi a běžnou činžovní zástavbou, nese již od svého vyměření v roce 1893 jméno spoluzakladatele Sokola Jindřicha Fügnera (Laštovka, Ledvinka a kol. 1997), a to i přesto, že tato tělocvičně a vlastenecky orientovaná organizace byla po roce 1948 komunistickým režimem „obrožena“.

< **OBR.13. Pomístní názvy Gsenget** (okr. Klatovy) a **Brändhauser/Na Spálenci** (okr. Prachatice), označující území zaniklých osad v důsledku budování železné opony, se před rokem 1989 uváděly jen ve speciálních vojenských mapách. Pro obyvatele z okolí, kteří se sem v drtivé většině přistěhovali po roce 1945, představovaly části blíže nerozlišovaného prostoru „u drátů“.

Přejmenovávání míst má také svou administrativně nespravovanou podobu. Rozhodující slovo v tomto procesu nemají příslušné státní instituce, ale místní lidé. Dávají jména domům, územím a nejrůznějším terénním útvarům na základě vlastní zkušenosti a potřeb. Přejímají některé oficiálně sdílené názvy a spolu s nimi vytvářejí „mapy“, plně srozumitelné jen v rámci toho kterého společenství (rodu, vesnice, oblasti, kraje). Každá z nich má trochu jinou podobu i odlišné měřítko; mohou být podrobné stejně jako obecné, vzájemně se překrývají nebo spolu vůbec nesouvisí. Jediným společným jmenovatelem je životnost, jež bezprostředně závisí na jejich tvůrcích nebo nositelích: pomístní název Petříčkově pole existovalo, dokud onen lán při zakládání JZD nescelili a nezemřel poslední pamětník, který toto pojmenování znal a dokázal určit, kde se pole rozkládalo. Postupem času se tak „mapy“ proměňují, rozšiřují nebo zjednodušují. Narozdíl od klasických map, vytvářených podle standardizovaných kartografických pravidel, jsou tyto „mapy“ subjektivnější a proměnlivější, avšak pro poznání toho kterého místa přinejmenším stejně důležité.